

Arastırma Makalesi

Unutulmuş Mirasın Çağrısı: Yezidi Kültürü Üzerinden Sürdürülebilir Bir Turizm Modeli

Reclaiming Forgotten Heritage: A Sustainable Tourism Model Based on Yezidi Culture

Ebru BAĞCI

Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi

Edremit Sivil Havacılık Yüksekokulu

ebru.bagci@balikesir.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2763-069X>

Makale Geliş Tarihi	Makale Kabul Tarihi
04.03.2026	12.04.2026

Öz

Kültürel miras, bir toplumun geçmişten devraldığı, günümüzde yaşattığı ve gelecek nesillere aktardığı paha biçilmez bir hazinedir. Mezopotamya'nın kadim halklarından biri olan Yezidiler, yüzyıllar boyunca kapalı bir toplum yapısı ve sözlü gelenek aracılığıyla özgün kimliklerini korumuşlardır. Ancak 2014 yılındaki IŞİD (DAEŞ) saldırıları, zorunlu göç dalgaları ve modernleşme süreçleri bu kültürel dokuyu ciddi bir erozyona uğratmıştır. Bu çalışma, Yezidi kültürel mirasının somut (mimari, mezarlıklar) ve somut olmayan (ritüeller, sözlü edebiyat) unsurlarını Toplum Temelli Turizm (TTT) prensipleri çerçevesinde değerlendirmektedir. Çalışmanın temel amacı, kültürel sürdürülebilirliği merkeze alan ve yerel toplulukların ekonomik güçlenmesini hedefleyen bir inanç turizmi modeli kurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: Yezidilik, Kültürel Miras, Sürdürülebilir Turizm, Toplum Temelli Turizm, İnanç Turizmi.

Abstract

Cultural heritage is an invaluable treasure inherited from the past, maintained in the present, and passed on to future generations. The Yezidis, one of the ancient peoples of Mesopotamia, have preserved their unique identity for centuries through a closed social structure and oral traditions. However, the 2014 attacks by ISIS (DAEŞ), subsequent forced displacements, and the pressures of modernization have led to a significant erosion of this cultural fabric. This study evaluates the tangible (architecture, cemeteries) and intangible (rituals, oral literature) elements of Yezidi cultural heritage within the framework of Community-Based Tourism (TTT) principles. The primary objective of the research is to develop a faith-based tourism model centered on cultural sustainability and the economic empowerment of local communities.

Keywords: Yezidism, Cultural Heritage, Sustainable Tourism, Community-Based Tourism (TTT), Faith Tourism.

1. Giriş

Kültürel miras, bir toplumun kolektif hafızasını, inançlarını ve yaşam biçimlerini somut ve somut olmayan formlarda geleceğe taşıyan; yaşayan bir yapıdır. Mezopotamya'nın en eski ve özgün topluluklarından biri olan Yezidiler, 12. yüzyıldan itibaren Şeyh Adi b. Müsafir'in öğretileriyle

Önerilen Atf /Suggested Citation

Bağcı, E., 2026, Unutulmuş Mirasın Çağrısı: Yezidi Kültürü Üzerinden Sürdürülebilir Bir Turizm Modeli, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 61(2), 1840-1853.

şekillenen, İslam, Hristiyanlık ve eski İran inançlarından unsurlar barındıran senkretik bir kültüre sahiptir (Açıkyıldız, 2010; Bozan, 2012). Yezidilik, bu senkretik yapısıyla diğer inanç sistemlerinden ayrıışan, kendine özgü bir kozmoloji ve ritüel pratiği geliştirmiştir (Kaplan, 2016; Lescot, 2014; Suvari, 2019; Turan, 1989). Ancak tarih boyunca “ferman” olarak adlandırılan çok sayıda baskı ve katliama maruz kalan bu topluluk, 2014 yılında IŞİD (DAEŞ) tarafından gerçekleştirilen soykırım girişimiyle fiziksel ve kültürel bir yıkım yaşamıştır (Cetorelli vd., 2017; Kizilhan, 2017; Tayanç, 2024). Bu travmatik süreç, geniş çaplı bir zorunlu göçü tetikleyerek Yezidi mirasını ana vatanından koparmış ve sekülerleşme tehdidiyle karşı karşıya bırakmıştır (Ackermann, 2003; Aydemir, 2010; Tayanç, 2024). Bu bağlamda, kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması, sadece akademik bir ilgi alanı olmaktan öte, toplumsal bir sorumluluk ve insanlık görevi haline gelmiştir. Yezidi kültürü, hem dini hem de etnik kimliğiyle, Ortadoğu’nun zengin kültürel mozağının önemli bir parçasıdır (Kaplan, 2016; Taşğın, 2005). Bu eşsiz mirasın korunması ve tanıtılması, küresel kültürel çeşitliliğin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır.

Yezidi kültürel mirasının maruz kaldığı soykırım, zorunlu göç, sekülerleşme ve hafıza kımı (memoricide) gibi yıkıcı tehditler karşısında, bu eşsiz mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması acil bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Mevcut koruma yaklaşımlarının Yezidi toplumunun özgün sosyo-kültürel yapısına ve yaşadığı travmatik deneyimlere yeterince yanıt veremediği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın temel araştırma sorunsalı, Yezidi kültürel mirasının sürdürülebilirliğini sağlamak ve toplumsal direncini artırmak için Toplum Temelli Turizm (TTT) ilkelerine dayalı, uygulanabilir bir inanç turizmi modelinin nasıl geliştirilebileceğidir. Bu makale, alandaki bu önemli boşluğu doldurarak, Yezidi mirasının korunmasına yönelik somut ve yenilikçi bir çözüm önermektedir.

Çalışma, kültürel miras turizmini sadece ekonomik bir araç olarak değil, aynı zamanda kültürel bir direniş ve var olma çabası olarak konumlandırarak, Yezidi inancının özgün yapısını, somut ve somut olmayan miras unsurlarını detaylı bir şekilde incelemektedir. Özellikle Özbekistan’daki ziyaret turizmi modelinin Yezidi mirasına uyarlanabilirliği analiz edilerek, yerel toplulukların katılımını ve kültürel değerlere saygıyı esas alan sürdürülebilir stratejiler sunulmaktadır (Loulanski & Loulanski, 2011; El Yazidi vd., 2024). Bu stratejiler, Yezidi kültürünün özgünlüğünü koruyarak hem yerel halka ekonomik katkı sağlamayı hem de kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasını güvence altına almayı hedeflemektedir. Ayrıca, dijital belgeleme ve teknoloji kullanımı gibi modern yaklaşımların, Yezidi mirasının korunmasındaki rolü de vurgulanarak, tehditlere karşı turizmin bir koruma aracı olarak nasıl kullanılabilirliği tartışılmaktadır. Bu çalışma, Yezidi kültürel mirasının korunması ve tanıtılmasına yönelik kapsamlı bir çerçeve sunarak, küresel kültürel çeşitliliğin sürdürülebilirliğine önemli bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. Yezidi Kültürel Mirası: Yapı, Kimlik ve Koruma İhtiyacı

2.1. Yezidi İnancının Temelleri ve Kimlik İnşası

Yezidilik, yazılı bir kutsal kitabın eksikliği nedeniyle büyük ölçüde sözlü gelenek ve ortopraksi (doğru uygulama) üzerine kurulmuştur (Allison, 2007; Tayanç, 2024). Bu durum, Yezidi inancının aktarımında Şeyh ve Pir sınıfları gibi dini liderlerin ve Qewwallar gibi sözlü anlatıcıların merkezi bir rol oynamasını sağlamıştır. Şeyhler ve Pirlar, Yezidi toplumunun ruhani liderleri olarak, dini bilgiyi, ritüelleri ve gelenekleri nesilden nesile aktarmakla yükümlüdürler. Qewwallar ise, Yezidi kutsal metinlerini (qewl ve beytler) ezbere bilen ve bunları dini törenlerde, bayramlarda ve özel günlerde icra eden önemli dini figürlerdir. Onların varlığı, yazılı metinlerin eksikliğine rağmen inancın ve kültürel bilginin nesilden nesile aktarılmasını sağlamıştır. Bu yapıda inancın temel taşıyıcıları, ritüelleri yöneten Şeyh ve Pir sınıflarıdır (Bozan, 2012). Yezidi inancı, Melek Tavus’un merkezi bir figür olduğu, dualizm ve reenkarnasyon gibi unsurları barındıran zengin bir kozmolojiye sahiptir (Kizilhan, 2017; Reşow & Kreyenbroek, 2011; Suvari, 2019). Melek Tavus, Yezidi inancında Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi ve evrenin yaratılışında önemli bir rol oynayan kutsal bir varlık olarak kabul edilir. Bu kozmolojik yapı, Yezidiliğin diğer tek tanrılı dinlerden ayrıışan özgün bir inanç sistemi olmasını sağlamıştır. Yezidi kozmolojisi, evrenin yaratılışını, iyi ve kötü arasındaki dengeyi ve ruhun yolculuğunu açıklayan karmaşık bir sistem sunar. Bu inanç sistemi, Yezidilerin yaşam biçimlerini, ritüellerini ve toplumsal yapılarını derinden etkilemektedir. Kimlik inşasında dini ve etnik unsurlar iç içe geçmiş olup, Yezidiler

kendilerini hem dini hem de etnik bir grup olarak tanımlamaktadırlar (Kaplan, 2016; Suvari, 2019). Bu kimlik, tarihsel süreçte maruz kalınan baskılar ve coğrafi izolasyonla daha da pekişmiştir (Taşgın, 2005; Turan, 1989). Yezidilerin tarih boyunca yaşadığı “fermanlar” (katliamlar), onların kimliklerini daha da güçlendirmiş ve kolektif hafızalarında derin izler bırakmıştır. Bu fermanlar, Yezidi topluluğunun hayatta kalma mücadelesinin ve kültürel direncini simgelemektedir. Ancak modernleşme ve göç, bu “hafıza zincirini” kopma noktasına getirmiştir; zira dini anlatacak yetkin bireylerin azalması inancın unutulması endişesini doğurmaktadır (Bozan, 2012; Tayanç, 2024). Özellikle Avrupa’ya göç eden Yezidiler arasında sekülerleşme ve asimilasyon tehditleri, geleneksel inanç pratiklerinin zayıflamasına yol açmaktadır (Ackermann, 2003; Aydemir, 2010; Ertit, 2020; Tayanç, 2024). Bu durum, Yezidi kimliğinin sürdürülebilirliği açısından ciddi bir meydan okuma oluşturmaktadır. Diaspora Yezidileri, yeni yaşam alanlarında kültürel kimliklerini koruma ve gelecek nesillere aktarma konusunda önemli zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Bu zorluklar, Yezidi kimliğinin hem içsel hem de dışsal faktörler tarafından tehdit edildiğini göstermektedir. Yezidi toplumu, bu tehditler karşısında hem kendi iç dinamikleriyle hem de dışarıdan gelen desteklerle kimliğini koruma ve yaşatma mücadelesi vermektedir (Sümer & Aktaş, 2017). Bu mücadelenin önemli bir parçası da kültürel mirasın korunması ve tanıtılmasıdır. Bu bağlamda, sürdürülebilir turizm, Yezidi kültürünün hem korunmasına hem de tanıtılmasına önemli katkılar sağlayabilir. Turizm, Yezidi kültürünün zenginliğini ve çeşitliliğini dünyaya tanıtarak, yanlış anlaşılmanın ve önyargıların giderilmesine yardımcı olabilir.

2.2. Somut Miras: Kutsal Mekanlar, Mimari ve Mezarlıklar

Yezidi somut mirasının en belirgin özelliği, konik ve yivli kubbelerle (qub) karakterize edilen kutsal mimaridir. Laleş Vadisi, dünyanın her yerindeki Yezidiler için en kutsal hac merkezi ve “kıble” niteliğindedir (Açıkyıldız, 2010; Kaplan, 2016). Bu kutsal vadiye bulunan Zemzem ve Kanîya Spî (Beyaz Pınar) gibi kutsal su kaynakları, vaftiz ve ritüel temizlik için hayati öneme sahiptir. Bu kutsal mekanlar, Yezidi inancının merkezi olup, mimari yapıları ve sembolik anlamlarıyla topluluğun dini kimliğini yansıtır (İbrahimoglu, 2023).

Laleş Vadisi, sadece bir ibadet yeri olmanın ötesinde, Yezidi kimliğinin ve kolektif hafızasının canlı bir sembolüdür. Yezidi inancına göre Laleş, Tanrı’nın yeryüzündeki ilk yaratılış noktası ve Melek Tavus’un yeryüzüne indiği yer olarak kabul edilir. Bu nedenle, Yezidiler için hac ibadetinin merkezi konumundadır ve her Yezidi’nin hayatında en az bir kez ziyaret etmesi gereken kutsal bir mekandır (Açıkyıldız, 2010). Laleş’teki kutsal yapılar, Yezidi inancının mimari ifadesi olarak derin sembolik anlamlar taşır. Örneğin, konik kubbeler ilahi ışığın yeryüzüne inişini ve ruhsal yükselişi temsil ederken, üzerlerindeki yivler evrenin döngüsünü ve yaşamın sürekliliğini simgeler.

Bu kutsal mekanların yanı sıra, Nusaybin’deki Hesên Beg Mezarlığı gibi alanlar, üzerindeki tavus kuşu, güneş ve zoomorfik (at, koç) figürlerle topluluğun statüsünü ve tarihsel belleğini simgeleyen “açık hava müzeleri” niteliğindedir (Açıkyıldız, 2023; Sağır & Tayanç, 2023). Özellikle Ermenistan ve Türkiye’deki mezarlıklarda görülen at, koç ve aslan şeklindeki zoomorfik figürler, topluluğun yarı göçebe geçmişine ve toplumsal statüye işaret eder. Bu alanlar, vatanlarından sürgün edilen Yezidiler için adeta bir “tapu senedi” işlevi görür (Açıkyıldız, 2023). Mezarlıklar, Yezidi toplumu için sadece ölümlerin defnedildiği yerler değil, aynı zamanda kimliklerini, soylarını ve tarihsel bağlarını gösteren önemli kültürel alanlardır (Sağır & Tayanç, 2023). Bu mezar taşları üzerindeki semboller, Yezidi inancının ve kültürünün derinliklerini yansıtan görsel birer arşiv niteliğindedir. Ayrıca, bu mezarlıklar Yezidi topluluğunun tarihsel göç yollarını, yerleşim alanlarını ve toplumsal yapısını anlamak için önemli ipuçları sunarken, diasporadaki Yezidiler için atalarıyla bağ kurma ve kimliklerini yeniden inşa etme süreçlerinde kritik bir rol oynar.

İŞİD saldırıları sırasında bu mekanların sistematik olarak yıkılması, bir halkın hafızasını silme (memoricide) girişimi olarak değerlendirilmektedir (Chainoglou, 2017; Donders, 2020; Glatz vd., 2024; Morandi Bonacossi vd., 2024). Bu yıkım, sadece fiziksel bir kayıp değil, aynı zamanda Yezidi kimliğinin ve tarihsel belleğinin hedef alınması anlamına gelmektedir. Kültürel mirasın bu tür saldırılara maruz kalması, uluslararası hukukun ve insan hakları prensiplerinin ihlali anlamına gelir (Donders, 2020). Bu nedenle, Yezidi somut mirasının korunması ve restore edilmesi, sadece yerel bir mesele değil, aynı zamanda küresel bir sorumluluktur. Arkeolojik çalışmalar ve kültürel miras yönetimi projeleri, bu alanların belgelenmesi, korunması ve gelecek nesillere aktarılması için kritik öneme sahiptir (Glatz vd.,

2024; Morandi Bonacossi vd., 2024). Bu çabalar, Yezidi topluluğunun kültürel direncini artırarak, maruz kaldıkları travmanın etkilerini hafifletmeye yardımcı olabilir. Ayrıca, bu alanların korunması, bölgedeki kültürel çeşitliliğin ve insanlık mirasının korunmasına da katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, uluslararası kuruluşların ve sivil toplum örgütlerinin desteği, Yezidi somut mirasının yeniden canlandırılması ve sürdürülebilirliği için hayati öneme sahiptir.

2.3. Somut Olmayan Miras: Ritüeller, Sözlü Gelenek ve Sosyal Kurumlar

Yezidilik bir “ortopraksi” dinidir; yani doğru inançtan ziyade doğru uygulama (ritüellere katılım) ön plandadır (Allison, 2007; Tayanç, 2024). Kutsal metinler yazılı bir kitap yerine dini sınıflar (Şeyh, Pir) ve gezgin müzisyenler olan “Qewwallar” tarafından ezberlenerek nesilden nesile aktarılmıştır (Allison, 2007; Tayanç, 2024). Bu sözlü gelenek, Yezidi inancının esnekliğini ve değişen koşullara uyum sağlama yeteneğini de göstermektedir. Qewwallar, Yezidi kutsal metinlerini (qewl ve beytler) ezbere bilen ve bunları dini törenlerde, bayramlarda ve özel günlerde icra eden önemli dini figürlerdir. Onların varlığı, yazılı metinlerin eksikliğine rağmen inancın ve kültürel bilginin nesilden nesile aktarılmasını sağlamıştır. Çarşema Sor (Kırmızı Çarşamba/Yeni Yıl), Cema Bayramı ve çeşitli köy şenlikleri (tiwaf) gibi bayramlar, toplumsal dayanışmayı ve dini sürekliliği sağlar (Spät, 2016). Bu bayramlar, Yezidi takviminin önemli dönüm noktalarını oluşturur ve topluluğun bir araya gelerek ortak inançlarını ve kültürel pratiklerini kutlamasına olanak tanır. Bu ritüeller, Yezidi topluluğunun bir araya gelmesini, ortak hafızalarını canlı tutmasını ve inançlarını gelecek nesillere aktarmasını sağlayan önemli kültürel pratiklerdir. Özellikle diasporada yaşayan Yezidiler için bu ritüeller, kimliklerini koruma ve aidiyet duygusunu pekiştirme açısından kritik bir rol oynamaktadır.

Yezidi toplumunda “kirvelik” kurumu gibi sosyal yapılar, kültürel sürdürülebilirlik açısından büyük önem taşır. Kirvelik, aileler arasında manevi bir kardeşlik tesis ederek çatışmaları önlemiş ve barışçıl bir sosyal ağ oluşturmuştur (İbrahimoglu, 2024). Bu kurum, özellikle Midyat gibi çok kültürlü bölgelerde Yezidilerin Müslüman komşularıyla yüzyıllardır bir arada yaşamasını sağlamıştır (Deniz, 2023; İbrahimoglu, 2023; Öz, 2007). Kirvelik, sadece dini bir ritüel olmanın ötesinde, toplumsal uyumu ve karşılıklı saygıyı pekiştiren bir mekanizma olarak işlev görmüştür. Bu kurumun turizm anlatılarına dahil edilmesi, bölgedeki “birlikte yaşama kültürü” için güçlü bir potansiyel sunmaktadır. Kirvelik, farklı inanç grupları arasında köprüler kurarak, hoşgörü ve karşılıklı anlayışın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, sünnet merasimi gibi ritüeller de Yezidi kimliğinin önemli bir parçasıdır ve bu ritüellerin kültürel ve dini anlamları derinlemesine incelenmelidir (Bozkurt, 2006; Eryiğit Bader, 2018; İbrahimoglu, 2024; Murtaza, 2020). Sünnet, Yezidi inancında hem dini bir vecibe hem de toplumsal bir geçiş ritüeli olarak kabul edilir. Bu ritüel, bireyin topluluğa kabulünü simgeler ve Yezidi kimliğinin önemli bir göstergesidir. Bu ritüeller ve sosyal kurumlar, Yezidi kimliğinin korunmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu somut olmayan miras unsurları, Yezidi kültürünün canlılığını ve dinamizmini göstermekte, aynı zamanda sürdürülebilir turizm için zengin bir içerik sunmaktadır. Bu kültürel pratiklerin turizm aracılığıyla tanıtılması, Yezidi kültürünün yanlış anlaşılmalardan ve önyargıların önüne geçilmesine de yardımcı olabilir.

3. Sürdürülebilir Turizm ve Yezidi Mirası: Toplum Temelli Bir Yaklaşım

3.1. Toplum Temelli Turizm (TTT) İlkeleri ve Yezidi Bağlamı

Sürdürülebilir turizm, kültürel mirasın korunması ile ekonomik kalkınma arasında hassas bir denge kurulmasını gerektirir (Loulanski & Loulanski, 2011). Bu denge, özellikle hassas kültürel miras alanlarında, yerel toplulukların yaşam biçimlerini ve kültürel değerlerini koruyarak turizmden fayda sağlamalarını amaçlar. Yezidi kültürü için önerilen turizm modeli, dışarıdan dayatılan kitle turizmi yerine, yerel topluluğun liderliğinde yürütülen Toplum Temelli Turizm (TTT) ilkelerine dayanmalıdır (El Yazidi vd., 2024). TTT, turizm planlaması ve yönetiminde yerel halkın aktif katılımını, karar alma süreçlerinde söz sahibi olmasını ve turizmden elde edilen faydaların adil bir şekilde dağıtılmasını vurgular. Bu yaklaşım, turizm projelerinin yerel topluluk ve dini liderlerin (Meclisî Ruhanî) onayı ve yönetimiyle yürütülmesini öngörür. Bu sayede, turizm faaliyetleri Yezidi toplumunun değerlerine ve inançlarına uygun bir şekilde geliştirilebilir, kültürel hassasiyetler göz ardı edilmez. Midyat gibi çok kültürlü bölgelerde yapılan araştırmalar, yerel halkın turizme desteğinin ekonomik fayda algısıyla doğru orantılı olduğunu göstermektedir (Uslu vd., 2023). Bu durum, turizmin yerel halk tarafından benimsenmesi ve sürdürülebilirliği için ekonomik teşviklerin önemini ortaya koymaktadır. Turizmden

elde edilecek gelirlerin yerel kalkınmaya katkı sağlaması, topluluğun turizme olan desteğini artıracaktır. TTT yaklaşımı, kültürel değerlerin metalaşmasını ve “turistik sahtelik” (staged authenticity) riskini en aza indirir (El Yazidi vd., 2024). Çünkü yerel halkın kendi kültürlerini sunma biçimi, otantikliği korurken, dışarıdan dayatılan ticari kaygılardan uzak durmayı sağlar. Bu, ziyaretçilere daha gerçekçi ve anlamlı bir kültürel deneyim sunarken, Yezidi kültürünün özgünlüğünü de muhafaza eder. TTT modeli, yerel halkın turizmden elde edilen gelirden adil pay almasını sağlayarak, ekonomik güçlenmeyi ve kültürel mirasın korunmasına yönelik motivasyonu artırır (Bahraminia vd., 2023; Novita vd., 2024; Uslu vd., 2023). Ayrıca, kültürel miras alanlarının ekonomik değerinin belirlenmesi, koruma çabaları için finansal kaynak yaratma potansiyeli sunar (Choi vd., 2010). Bu model, Yezidi topluluğunun kendi kültürel anlatılarını oluşturmasına ve turizm deneyimini kendi değerleri doğrultusunda şekillendirmesine olanak tanır. Bu sayede, Yezidi kültürü, pasif bir ziyaret nesnesi olmaktan çıkarak, aktif bir kültürel etkileşim ve öğrenme alanı haline gelebilir.

3.2. Sosyal Uyum, Kirvelik ve Birlikte Yaşama Kültürü

Mardin/Midyat bölgesi, farklı inançların yüzyıllardır bir arada yaşadığı özgün bir laboratuvarıdır. Bu bölge, kültürel ve dini çeşitliliğin bir arada barış içinde var olabildiği nadir coğrafyalardan biridir (Deniz, 2023; Öz, 2007). Burada Yezidilerin Müslüman komşularıyla kurdukları “kirvelik” kurumu, sürdürülebilir turizmin sosyal boyutuna ışık tutmaktadır (İbrahimoglu, 2024). Kirvelik bağı, aileler arasında manevi bir kardeşlik tesis ederek çatışmaları önlemiş ve barışçıl bir sosyal ağ oluşturmuştur (İbrahimoglu, 2024). Bu kurumun tarihsel gelişimi, bölgedeki sosyo-kültürel dinamiklerle yakından ilişkilidir ve birlikte yaşama kültürünün temel taşlarından biridir (Deniz, 2023; İbrahimoglu, 2023; Öz, 2007). Kirvelik, sadece dini bir ritüel olmanın ötesinde, toplumsal uyumu ve karşılıklı saygıyı pekiştiren bir mekanizma olarak işlev görmüştür. Bu bağlamda, turizm rotalarında bu “birlikte yaşama kültürü” bir anlatı olarak sunulmalı, hüznün turizmi (dark tourism) ve köklere dönüş turları ile desteklenmelidir. Hüznün turizmi, genellikle trajik olayların yaşandığı yerlere yapılan ziyaretleri kapsarken, köklere dönüş turizmi ise diasporadaki bireylerin atalarının topraklarını ziyaret etmelerini ifade eder (Sever, 2016; Sağır & Tayanç, 2023). Yezidilerin yoğun olarak Avrupa’ya göç ettiği dönemlerde, ölümlerin doğdukları topraklara gömülmesi sorumluluğunu genellikle Müslüman kirveler üstlenmiştir. Bu “vatan hasreti” teması, hüznün turizmi ve köklere dönüş turizmi için güçlü bir anlatı sunmaktadır (İbrahimoglu, 2024; Sağır & Tayanç, 2023; Sever, 2016). Bu tür turizm faaliyetleri, hem Yezidi diasporasının ana vatanla bağlarını güçlendirecek hem de bölgedeki kültürel çeşitliliğin ve hoşgörünün önemini vurgulayacaktır. Ayrıca, bu tür turlar, Yezidi toplumunun yaşadığı travmaları anlama ve empati geliştirme açısından da önemli bir rol oynayabilir. Kirvelik kurumu, Yezidi ve Müslüman topluluklar arasındaki tarihsel etkileşimin ve karşılıklı bağımlılığın somut bir göstergesidir. Bu bağ, sadece bireyler arasında değil, aynı zamanda aileler ve topluluklar arasında da derin bir dayanışma ve güven ortamı yaratmıştır. Bu sosyal yapının turizm aracılığıyla tanıtılması, bölgedeki kültürel çeşitliliğin ve hoşgörünün değerini vurgulayarak, önyargıların kırılmasına ve farklı inanç grupları arasında daha güçlü bağların kurulmasına katkıda bulunabilir. Özellikle hüznün turizmi ve köklere dönüş turları, Yezidi diasporasının kendi kültürel kökleriyle yeniden bağlantı kurmasını sağlayarak, kimliklerini güçlendirmelerine ve kültürel miraslarını gelecek nesillere aktarmalarına yardımcı olabilir. Bu tür turizm faaliyetleri, aynı zamanda Yezidi toplumunun yaşadığı acıları ve direnişlerini dünyaya duyurarak, uluslararası farkındalığın artırılmasına ve benzer trajedilerin önlenmesine yönelik çabalara destek olabilir.

4. Tehditler, Koruma Stratejileri ve Özbekistan Ziyaret Turizmi Modeli

4.1. Yezidi Mirasına Yönelik Tehditler: Göç, Sekülerleşme ve Memoricide

Yezidilik, kapalı bir toplum yapısından açık ve küresel bir topluma geçişin yarattığı krizle mücadele etmektedir (Bozan, 2012). Bu geçiş, özellikle genç kuşakların geleneksel yaşam biçimlerinden uzaklaşmasına ve modern dünyanın getirdiği yeni değerlerle yüzleşmesine neden olmaktadır. Zorunlu göç, özellikle genç kuşakların ana vatanla ve ritüellerle olan bağı zayıflatmakta, dindarlığın yerini seküler bir etnik kimlik algısına bırakmaktadır (Bozan, 2012; Tayanç, 2024). Bu durum, Yezidi kimliğinin temelini oluşturan dini pratiklerin ve sözlü geleneğin aktarımında aksaklıklara yol açmaktadır. İnançın katı kast kuralları ve dış evlilik yasakları, modern yaşamın dinamikleriyle çatışarak gençlerin dinden uzaklaşmasına neden olmaktadır (Tayanç, 2024). Bu durum, diaspora Yezidileri arasında kimlik krizi ve asimilasyon riskini artırmaktadır (Ackermann, 2003; Aydemir, 2010). Özellikle

Avrupa ülkelerinde yaşayan Yezidiler, içinde buldukları toplumun kültürel ve sosyal normlarına uyum sağlama çabası içinde kendi kültürel kimliklerini koruma konusunda zorluklar yaşamaktadırlar. Bu zorluklar, Yezidi kimliğinin hem içsel hem de dışsal faktörler tarafından tehdit edildiğini göstermektedir. Sekülerleşme, dini pratiklerin ve inançların toplumsal yaşamdaki etkisinin azalması anlamına gelirken, asimilasyon ise bir kültürün başka bir kültür içinde erimesi ve özgünlüğünü kaybetmesi durumudur. Bu iki süreç, Yezidi toplumunun kültürel sürekliliği için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, savaşlar sırasında kültürel sembollerin bilinçli olarak yok edilmesi (memoricide), bir halkın kimliğini silme girişimidir (Chainoglou, 2017; Donders, 2020). IŞİD'in tapınakları ve mezarlıkları yıkması bu kapsama girer (Glatz vd., 2024). Bu saldırılar, sadece fiziksel yapıları değil, aynı zamanda Yezidi topluluğunun kolektif hafızasını ve kültürel sürekliliğini hedef almıştır (Cetorelli vd., 2017; Kizilhan, 2017; Msall, 2018). Memoricide, bir topluluğun kültürel kimliğini ve tarihsel bağlarını yok etmeyi amaçlayan sistematik bir çabadır. Bu tür eylemler, uluslararası hukukun ve insan hakları prensiplerinin ciddi ihlallerini teşkil eder (Donders, 2020). Kültürel mirasın korunması, uluslararası hukukta silahlı çatışma durumlarında özel bir statüye sahiptir ve bu tür saldırılar savaş suçu olarak kabul edilebilir. Uluslararası toplumun bu tür kültürel soykırım girişimlerine karşı daha etkin koruma mekanizmaları geliştirmesi ve Yezidi mirasının yeniden inşası için destek sağlaması büyük önem taşımaktadır. Bu destek, sadece maddi yardımla sınırlı kalmamalı, aynı zamanda kültürel mirasın belgelenmesi, korunması ve tanıtılmasına yönelik teknik ve uzmanlık desteğini de içermelidir. Özellikle, zarar görmüş kültürel miras alanlarının restorasyonu ve yeniden inşası, Yezidi topluluğunun travmalarını iyileştirme ve kültürel kimliklerini yeniden güçlendirme süreçlerinde kritik bir rol oynayabilir.

4.2. Özbekistan Ziyaret Turizmi Modeli: Yezidi Mirasına Uyarlanması

Özbekistan ve özellikle Semerkant'taki "Ziyarah" (ziyaret) turizmi modeli, kutsal mekanların, türbelerin ve dini şahsiyetlerin anısına yapılan seyahatleri ekonomik ve kültürel bir kalkınma aracına dönüştürmeyi esas alır (Aniqoh & Hanik, 2021; Arapov, 2019; Navruz-Zoda & Navruz-Zoda, 2016; Shakhriyrov, 2023). Bu model, dijital teknolojilerin entegrasyonu ile ziyaretçi deneyimlerini zenginleştirmeyi, erişilebilirliği artırmayı ve sürdürülebilir manevi seyahati teşvik etmeyi hedeflemektedir. Sanal turlar, mobil uygulamalar ve dijital miras platformları gibi araçlar kullanılarak dini turizm modernize edilmekte, hizmetler kolaylaştırılmakta, kutsal alanlar korunmakta ve genç, teknolojiye yatkın hacılar çekilmektedir. Özbekistan hükümeti, vize muafiyeti ve altyapı geliştirme gibi politikalarla ziyaretçi sayısını kısa sürede artırmış, dini turizmin sadece inanç boyutunu değil, aynı zamanda kültürel ve ekonomik kalkınma potansiyelini de vurgulamıştır (Aniqoh & Hanik, 2021). Bu modelin Yezidi kültürüne uyarlanması, Yezidiliğin "ziyaret" merkezli inanç yapısı ve kutsal peyzajları göz önüne alındığında yüksek bir potansiyel taşımaktadır (Shinde & Olsen, 2023). Bu model, dini inançların ve kültürel mirasın ekonomik kalkınma için bir kaldıraç olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Yezidi inancının da benzer bir "ziyaret" kültürü barındırması, bu modelin uyarlanabilirliğini artırmaktadır.

Özbekistan modelinin Yezidi toplumuna uyarlanması için şu temel stratejiler önerilebilir:

- **Kutsal Odak Noktalarının Belirlenmesi ve Korunması:** Semerkant modelinde, İmam el-Buhari Türbesi ve Şah-ı Zinda kompleksi gibi alanlar "ziyaret" turizminin kalbi olarak konumlandırılmıştır (Arapov, 2019). Yezidi inancının "kıblesi" ve en kutsal merkezi olan Laleş Vadisi, bu modeldeki ana odak noktası (hub) olarak işlev görebilir (Açıkyıldız, 2010). Laleş, Yezidiler için sadece bir ibadet yeri değil, aynı zamanda kültürel kimliklerinin ve kolektif hafızalarının merkezi konumundadır. "Hub and spoke" (merkez ve kollar) yöntemiyle, ana merkez olan Laleş; Şengal Dağı, Midyat'taki Hesin Beg Mezarlığı ve Ermenistan'daki kutsal alanlarla bir rotaya dönüştürülebilir (Açıkyıldız, 2023). Bu rotaların belirlenmesi ve korunması, Yezidi inancının coğrafi yayılımını ve kutsal mekanlar arasındaki bağlantıyı vurgulayacaktır. Bu rotalar, Yezidi diasporası için "köklere dönüş" turları düzenlenmesine olanak tanırken, aynı zamanda uluslararası ziyaretçilere Yezidi kültürünü daha geniş bir perspektiften deneyimleme fırsatı sunacaktır. Bu kutsal rotaların geliştirilmesi, Yezidi inancının derinliğini ve tarihsel bağlamını anlamak için ziyaretçilere eşsiz bir deneyim sunabilir.

- **Kurumsallaşma ve Devlet Desteği:** Özbekistan hükümeti, vize muafiyeti ve altyapı geliştirme gibi politikalarla ziyaretçi sayısını kısa sürede artırmıştır (Aniqoh & Hanik, 2021). Yezidi kutsal mekanlarının korunması için devlet düzeyinde tanınma ve envanter çalışmaları (UNESCO desteğiyle) hayati önemdedir (Glatz vd., 2024; Morandi Bonacossi vd., 2024). Bu tanınma, Yezidi mirasının uluslararası alanda korunması ve tanıtılması için yasal bir zemin oluşturacaktır. Şengal gibi çatışmalardan zarar görmüş alanların, tıpkı Özbekistan"daki restorasyon süreçleri gibi, güvenli ziyaret rotalarına dahil edilmesi gerekir (Glatz vd., 2024; Morandi Bonacossi vd., 2024). Bu kurumsal destek, turizmin sürdürülebilirliği ve Yezidi mirasının korunması için gerekli yasal ve finansal çerçeveyi sağlayacaktır. Ayrıca, çatışma bölgelerindeki kültürel mirasın korunması, uluslararası işbirliği ve finansal destekle mümkün olabilir (El-Zubi, 2023). Bu, sadece fiziksel mirasın korunmasını değil, aynı zamanda Yezidi topluluğunun kültürel direncini ve toparlanma süreçlerini de destekleyecektir. Devlet desteği, aynı zamanda Yezidi kültürel mirasının yanlış anlaşılmalardan ve önyargıların hedefi olmasını engelleyerek, kültürel hoşgörü ve karşılıklı saygıyı teşvik edebilir.
- **Dijital Belgeleme ve Teknoloji:** Zarar gören kutsal alanlar için Artırılmış Gerçeklik (AR) ve Sanal Gerçeklik (VR) turları geliştirilerek diaspora ve turistler için erişilebilirlik sağlanmalıdır (Glatz vd., 2024; Liritzis vd., 2015; Morandi Bonacossi vd., 2024). Bu teknolojiler, fiziksel olarak erişilemeyen veya zarar görmüş alanların sanal ortamda deneyimlenmesine olanak tanıyarak, kültürel mirasın geniş kitlelere ulaşmasını sağlayacaktır. Yezidiliğin sözlü geleneğe (qewl, beyt) dayanması nedeniyle, bu mirasın dijitalleştirilmesi ve ziyaretçilere anlatı olarak sunulması modelin bir parçası olmalıdır (Allison, 2007; Glatz vd., 2024; Morandi Bonacossi vd., 2024; Tayanç, 2024). Dijital teknolojiler, hem mirasın belgelenmesi ve korunması hem de geniş kitlelere ulaştırılması açısından büyük potansiyel sunmaktadır. Bu sayede, fiziksel olarak erişilemeyen veya zarar görmüş alanlar, sanal ortamda deneyimlenebilir hale gelecektir. Ayrıca, dijital platformlar aracılığıyla Yezidi kültürü hakkında doğru ve güvenilir bilgilerin yayılması, yanlış anlaşılmalardan ve önyargıların giderilmesine yardımcı olabilir. Bu dijitalleşme çabaları, Yezidi kültürel mirasının evrensel bir değer olarak kabul görmesine ve korunmasına katkıda bulunabilir.
- **Toplum Temelli Turizm ve Ekonomik Çeşitlendirme:** Ziyarah turizmi, yerel halkın sürece katılımı ve ekonomik faydadan adil pay almasıyla sürdürülebilir kılınmaktadır (El Yazidi vd., 2024). Turizm gelirleri yerel istihdam, geleneksel el sanatları ve kutsal alanların bakımı için kullanılmalıdır (Bahraminia vd., 2023; Novita vd., 2024; Uslu vd., 2023). Bu, yerel ekonomiyi canlandırırken, aynı zamanda Yezidi topluluğunun kendi kültürel miraslarına sahip çıkma motivasyonunu artıracaktır. Avrupa'daki Yezidi diasporasına yönelik tanıtım stratejileri ile genç nesillerin "ata topraklarına dönüş" seyahatleri teşvik edilebilir (Ackermann, 2003; Tayanç, 2024). Bu sayede, hem kültürel miras korunacak hem de yerel ekonomiye katkı sağlanacaktır. Ayrıca, sürdürülebilir kentsel gelişim ve turizm altyapısının planlanması, bölgenin genel kalkınmasına da katkıda bulunacaktır (Ramadan, 2015). Bu ekonomik çeşitlendirme, Yezidi topluluğunun kendi kaderini tayin etme ve kültürel özerkliğini sürdürme kapasitesini artıracaktır. Yerel halkın turizm faaliyetlerine aktif katılımı, kültürel mirasın otantikliğini korurken, ziyaretçilere de daha zengin ve anlamlı bir deneyim sunacaktır. Bu yaklaşım, Yezidi topluluğunun kendi kültürel anlatılarını dünyaya sunmasına ve kendi hikayelerini anlatmasına olanak tanır.

Tablo 1: Yezidi Kültürel Mirası ve Sürdürülebilir Turizm Modeli İçin Anahtar Bulgular ve Öneriler

Kategori	Anahtar Bulgular ve Öneriler
Kültürel Mirasın Yapısı	Yezidi kültürü, yazılı bir kutsal kitaptan ziyade sözlü gelenek (Qewl ve Beytler) ve ortopraksi (doğru uygulama) üzerine kuruludur. Laleş Vadisi inancın kalbi ve "kıblesi" olarak tanımlanırken, mezarlıklardaki zoomorfik figürler toplumsal hafızanın "tapu senedi" niteliğindedir.
Sürdürülebilir Turizm Modeli	Dışarıdan dayatılan kitle turizmi yerine, yerel topluluğun ve dini liderlerin (Meclisî Ruhanî) kontrolünde olan Toplum Temelli Turizm (TTT) modeli

	önerilmektedir. Bu model, kültürel değerlerin metalaşmasını önlemeyi ve ekonomik faydayı yerel halka dağıtmayı hedefler.
Sosyal Uyum ve Kirvelik	Midyat örneğinde görülen “kirvelik” kurumu, Müslüman ve Yezidi toplumlar arasında manevi bir kardeşlik bağı kurarak toplumsal barışın en güçlü kalkanı olmuştur. Bu kurumun turizm anlatılarına dahil edilmesi, bölgedeki “birlikte yaşama kültürü” için güçlü bir potansiyel sunmaktadır.
Özbekistan Modeli Uyarlaması	Semerkant’taki “Ziyarah” turizmi modelinin (hub and spoke/merkez ve kollar yöntemi) Yezidi inanç coğrafyasına uyarlanabileceği saptanmıştır. Laleş’in merkez, Şengal ve Midyat’ın ise kollar olarak kurgulandığı bir inanç rotası önerilmektedir.
Teknolojik Koruma	IŞİD saldırılarıyla yaşanan “memoricide” (hafıza kırımı) etkilerini hafifletmek için zarar gören kutsal alanların Artırılmış Gerçeklik (AR) ve Sanal Gerçeklik (VR) teknolojileriyle dijital olarak belgelenmesi ve diasporadaki genç nesillere ulaştırılması kritik bir strateji olarak belirlenmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Yezidi kültürü üzerinden kurgulanacak sürdürülebilir bir turizm modeli, yalnızca ekonomik bir kalkınma aracı olmanın ötesinde, kültürel bir direniş ve barış inşası projesi olarak değerlendirilmelidir. Yezidi kültürü yazılı bir kutsal kitaptan ziyade sözlü gelenek (Qewl ve Beytler) ve ortopraksi üzerine kuruludur; Laleş Vadisi inancın kalbi olarak kabul edilirken, mezarlıklardaki zoomorfik figürler toplumsal hafızanın önemli birer belgesidir. Bu özgün kültürel yapının korunması ve gelecek nesillere aktarılması, toplum liderliğinde yürütülen, ritüellere ve mekânsal hafızaya saygılı bir yaklaşım gerektirmektedir. Bu bağlamda, dışarıdan dayatılan kitle turizmi yerine, yerel topluluğun ve dini liderlerin (Meclisî Ruhanî) kontrolünde olan Toplum Temelli Turizm (TTT) modeli önerilmektedir. Bu model, kültürel değerlerin metalaşmasını önlemeyi ve turizmden elde edilen ekonomik faydayı yerel halka adil bir şekilde dağıtmayı hedefleyerek, Yezidi topluluğunun kendi kültürel anlatılarını oluşturmasına ve kimliklerini güçlendirmesine yardımcı olabilir (Kizilhan, 2017).

Bu çalışma, Yezidi kültürel mirasının korunması ve sürdürülebilir turizm aracılığıyla geliştirilmesi için kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Midyat örneğinde görülen "kirvelik" inançsal örgütlenme biçimi, Müslüman ve Yezidi toplumlar arasında manevi bir kardeşlik bağı kurarak toplumsal barışın en güçlü kalkanı olmuştur. Bu örgütlenme biçiminin turizm anlatılarına dahil edilmesi, bölgedeki "birlikte yaşama kültürü" için güçlü bir potansiyel sunmakta; kültürel çeşitliliğin ve hoşgörünün önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, Semerkant'taki "Ziyarah" turizmi modelinin (hub and spoke/merkez ve kollar yöntemi) Yezidi inanç coğrafyasına uyarlanabileceği saptanmıştır; bu saptamaya istinaden Laleş'in merkez, Şengal ve Midyat'ın ise kollar olarak kurgulandığı bir inanç rotası önerilmektedir. Bu yaklaşım, sadece Yezidi kültürünün tanıtılmasına değil, aynı zamanda bölgedeki farklı inanç grupları arasında karşılıklı anlayış ve saygının artırılmasına da katkıda bulunacaktır. Sürdürülebilir turizm, aynı zamanda kültürel mirasın fiziksel korunması için de finansal kaynaklar sağlayabilir, böylece IŞİD saldırıları gibi yıkıcı olayların etkileri hafifletilebilir (Glatz vd., 2024; Morandi Bonacossi vd., 2024).

Özellikle, IŞİD saldırılarıyla yaşanan "memoricide" (hafıza kırımı) etkilerini hafifletmek için zarar gören kutsal alanların Artırılmış Gerçeklik (AR) ve Sanal Gerçeklik (VR) teknolojileriyle dijital olarak belgelenmesi ve diasporadaki genç nesillere ulaştırılması kritik bir strateji olarak belirlenmiştir. Bu teknolojik koruma yaklaşımı, Yezidi diasporasının "ata topraklarına dönüş" motivasyonları ve bu ziyaretlerin kültürel kimlik inşasındaki rolü üzerine yapılacak çalışmalarla desteklenmelidir (Ackermann, 2003; Tayanç, 2024).

Kısacası, Yezidi kültürel mirasının korunması; devlet kurumları, sivil toplum kuruluşları, yerel halk ve akademik çevrelerin eşgüdümlü çalışmasını gerektirmektedir. Bu işbirliği, Yezidi mirasının belgelenmesi, restore edilmesi, tanıtılması ve gelecek nesillere aktarılması için stratejik bir yol haritası oluşturulmasına olanak tanır. "Unutulmuş Mirasın Çağrısı", insanlığın ortak hafızasına bir davet niteliğindedir ve doğru yönetilen bir turizm, Mezopotamya'nın bu kadim sesinin dünyayla buluşmasını

sağlayarak küresel hoşgörü iklimine katkıda bulunabilir. Gelecekteki araştırmalar, bu modelin uygulanabilirliğini ve etkilerini saha çalışmalarıyla daha detaylı inceleyebilir, ayrıca dijital belgeleme ve sanal turizm uygulamalarının Yezidi diasporası üzerindeki etkilerini analiz edebilir. Ayrıca, Yezidi kültürel mirasının UNESCO gibi uluslararası kuruluşlar tarafından tanınması ve korunması için diplomatik çabaların artırılması da büyük önem taşımaktadır (Donders, 2020; El-Zubi, 2023). Böylece, Yezidi mirası sadece yerel değil, küresel bir değer olarak kabul görecektir ve korunması için daha geniş bir destek ağı oluşturulacaktır.

Kaynakça

- Açıkyıldız, B. (2010). *The Yezidis: The history of a community, culture and religion*. I.B. Tauris. ISBN: 987 1 84885 274 7
- Açıkyıldız, B. (2023). Manifestation of the Yezidi Identity: Cemetery, Symbol, and Memory. Iran and the Caucasus, 27(1), 22-38. <https://doi.org/10.1163/1573384X-02701002>
- Ackermann, A. (2003). Yeziden in Deutschland. Von der Minderheit zur Diaspora. Paideuma, 49, 157–177. <http://www.jstor.org/stable/40315516>.
- Allison, C. (2007). *Yezidi sözlü kültürü* (F. Adsay, Çev.). Avesta Yayınları.
- Alnsour, J., Arabeyyat, A., Hyasat, A., Al-Habees, M., & Aldweik, R. (2023). The impact of urbanization on cultural heritage buildings in Jordan: As-salt as a case study. *Future Cities and Environment*, 9(21), 1–14. <https://doi.org/10.5334/fce.191>
- Aniqoh, N. A. F. A., & Hanik, U. (2021). The potential of halal tourism industry in Uzbekistan. *Journal of Digital Marketing and Halal Industry*. <https://doi.org/10.21580/jdmhi.2021.3.2.8634>
- Arapov, A. B. (2019). *Samarkand masterpieces of Central Asia*. Tashkent.
- Aslan, M. A. (2019). *Tarihten Günümüze Yezidilik/Êzîdîlik ve Viranşehir Yezidiliği/Êzîdîliği* (Yüksek lisans tezi). Harran Üniversitesi.
- Aydemir, S. (2010). Küresel Dünyada Küçük Dini Grupların Varoluşsal Sorunları ve Entegrasyonel Asimilasyonu: Yezidiler Örneği. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 24, 7-32. <https://izlik.org/JA85KF27LH>
- Bahraminia, E., Vahdati Pur, S. R., & Yazidi, S. H. (2023). Educational and economic needs assessment and prioritization of tourism sector investors. *New Approaches in Management and Marketing*, 2(1), 172-185. eISSN: 2981-1554. <https://www.jnamm.ir/>
- Bozan, M. (2012a). *Şeyh 'Adi bin Müsafir: Hayatı, menkıbevi kişiliği ve Yezidi inancındaki yeri. Nûbihar*. ISBN:9786055402716
- Bozan, M. (2012b). Şeyh 'Adî'siz Yezidîlik: Yezidîlerin 'Adî b. Musâfir algısında yaşanan farklılaşmalar. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 53(2), 23-41.
- Bozkurt, N. (2006). Sünnet. İ. K. Dönmez (Ed.), *İslamda inanç, ibadet ve günlük yaşayış ansiklopedisi** (Cilt 4, s. 1842). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV). ISBN: 9755480838
- Cetorelli, V., Sasson, I., Shabila, N., & Burnham, G. (2017). Mortality and kidnapping estimates for the Yazidi population in the area of Mount Sinjar, Iraq, in August 2014: A retrospective household survey. *PLoS Medicine*, 14(5), e1002297. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1002297>
- Chainoglou, K. (2017). The protection of intangible cultural heritage in armed conflict: Dissolving the boundaries between the existing legal regimes? *Santander Art and Culture Law Review*, 3, 109–134. DOI: 10.4467/2450050XSNR.17.017.8426
- Choi, A. S., Ritchie, B. W., Papandrea, F., & Bennett, J. (2010). Economic valuation of cultural heritage sites: A choice modeling approach. *Tourism Management*, 31(2), 213–220. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2009.02.014>
- Deniz, Ş. (2023). *Sosyokültürel ve dini boyutlarıyla Midyat Yezidileri* (Yüksek lisans tezi). Şırnak Üniversitesi. ISBN: 978-625-94798-0-4

- Donders, Y. (2020). Cultural heritage and human rights. Oxford Handbook on International Cultural Heritage Law. Research Paper No. 2020-37, Amsterdam Center for International Law No. 2020-15, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3636009>.
- El-Zubi, H. (2023). UNESCO supports to the inventory of Yazidi community's intangible and tangible cultural heritage in Iraq. UNESCO. <https://reliefweb.int/report/iraq/unesco-supports-inventory-yezidi-communities-intangible-and-tangible-cultural-heritage-iraq-enar>
- Ertit, V. (2020). Sekülerleşme teorisi. Liberte Yayınları. Eryiğit Bader, A. (2018). Sünnet olma ve kadın sünneti. Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi, 37, 81-107. ISBN: 978-605-9823-42-5
- Glatz, C., Sorotou, A., Raheem, K. R., Abdullah, H. H., Mohammed-Amin, R. K., Marf, D. A., ... & Haydar, S. M. (2024). Archaeology as cultural heritage in Kurdistan Region of Iraq. *Current Anthropology*, 65(S26). <https://doi.org/10.1086/731723>
- H., Idrassen, H., El Yazidi, Boujrout, S. (2025). Community tourism to enhance local knowledge in protected areas: The case of Oukaimden and Tiout. *Rivages*, 11(2), 65-82. <https://doi.org/10.34874/IMIST.PRSM/rivages-v11.i2.60571>
- İbrahimoglu, Y. (2023). Midyat-İdil Yezidiliği: Tarihsel ve kültürel boyutlarıyla. Eskiye: Yayınları. ISBN: 9786256781160
- İbrahimoglu, Y. (2024). Yezidilerde sünnet merasimi ve kirveliğin birlikte yaşama kültüründeki yeri: Midyat örneği. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 295-318.
- Kaplan, Y. (2016). Ortadoğu'da (Y)ezidilik ve (Y)ezidiler. *Yeni Türkiye Dergisi*, 1(82), 787-797. https://isamveri.org/pdfdrg/D01266/2016_82/2016_82_KAPLAN.pdf
- Kizilhan, J. I. (2017). The Yazidi—Religion, culture and trauma. *Advances in Anthropology*, 7, 333-339. DOI: 10.4236/aa.2017.74019
- Lescot, R. (2014). Yezidiler: Din, tarih ve toplumsal hayat - Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri (A. Meral, Çev.). Avesta Yayınları. ISBN:9789757112815
- Loulanski, T., & Loulanski, V. (2011). The sustainable integration of cultural heritage and tourism: A meta-study. *Journal of Sustainable Tourism*, 19(7), 837–862. <https://doi.org/10.1080/09669582.2011.553286>
- Morandi Bonacossi, D., Simi, F., & Hasan, B. J. (2024). The Land of Nineveh Archaeological Project: Cultural heritage protection and enhancement, community engagement, and sustainable tourism in the Kurdistan Region of Iraq. *Heritage Studies*. ISBN 9781003491071
- Msall, K. A. (2018). Humanitarian aid workers' knowledge of minority cultures in Iraqi Kurdistan. *Journal of International Humanitarian Action*. <https://doi.org/10.1186/s41018-018-0037-4>
- Bedir, M. (2020). *Sünnet, fitrat ve temizlik: İslam'da sünnet olmanın hükmüne ilişkin bir değerlendirme*. H. Ertin (Ed.), Tıbbi, dini, hukuki ve etik açıdan bedene yapılan müdahaleler* (ss. 248-260). ISAR. ISBN 978-605-9276-22-1
- Navruz-Zoda, B., & Navruz-Zoda, Z. (2016). The destination marketing development of religious tourism in Uzbekistan. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 4(7), Article 3. Isar Yayınları. <https://doi.org/10.21427/D7G01X>
- Novita, A. A., Ngindana, R., & Putra, E. (2024). Preserving cultural heritage: Integrating traditional values and local arts for sustainable tourism. *Jurnal Inovasi Ilmu Sosial dan Politik (JISoP)*, 6(1), 68–77. DOI: 10.33474/jisop.v6i1.21925
- Öz, Y. (2007). *Mardin Yezidileri, inanç, sosyal hayat ve coğrafi dağılım* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.
- Ramadan, E. (2015). Sustainable urbanization in the Arabian Gulf Region: Problems and challenges. *Arts and Social Sciences Journal*, 6, 1–4. DOI: 10.4172/2151-6200.1000109

- Reşow, X. C., & Kreyenbroek, P. G. (2011). *Tanrı ve Şeyh Adi kusursuzdur: Yezidi tarihinden kutsal şiirler ve dinsel anlatılar* (İ. Bingöl, Çev.). Avesta Yayınları. ISBN: 9786055585785
- Sağır, A., & Tayanç, M. (2025). Imaginary views of death: Cemetery, identity, and memory (The case of Yazidis in Turkey). *Journal of Asian and African Studies*, 1(1), 1-20. <https://doi.org/10.1177/00219096231188957>
- Sever, R. (2016). Battalgazi (Eski Malatya) ilçesinin kültürel peyzajında tarih ve inanç turizmi. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 2135-2157. doi:10.14687/ijhs.v13i1.3617
- Shakhriyrov, S. S. (2023). Exploring the potential of Ziyarah tourism in Uzbekistan: A comprehensive study of Samarkand. *Fundamental Studies*, 8. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8279672>.
- Shakhriyrov, S. (2025). Smart Ziyarah: Enhancing Pilgrimage Tourism In Uzbekistan Through Digital Transformation. *Yangi Renaissance Ilm-Fan Taraqqiyoti*, 1(3), 564-574.
- Shinde, K. A., & Olsen, D. H. (2022). Reframing the intersections of pilgrimage, religious tourism, and sustainability. *Sustainability*, 15, 461. <https://doi.org/10.3390/su15010461>
- Spät, E. (2016). Hola Hola Tawusi Melek, Hola Hola Şehidêt Şingalê: Persecution and the development of Yezidi ritual life. *Kurdish Studies*, 4(2), 155-175.
- Suvari, Ç. C. (2013). *Ezidiler: Etnodinsel bir inanç olarak Ezidilik*. Ütopya Yayınları. ISBN: 9786055580421
- Sümer, N., & Aktaş, A. (2017). Yezidilerde dini teşkilatlanmanın sosyal hayata yansımaları (Batman-Beşiri örneği). *Dini Araştırmalar Dergisi*, 20(51), 117-136. <https://doi.org/10.15745/da.323808>
- Taşgın, A. (2005). *Yezidiler*. Aziz Andaç Yayınları. ISBN: 9789759855444
- Tayanç, M. (2024). Göç, kentleşme ve sekülerleşme karşısında Ezidilik. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 183-204. Doi :10.56720/mevzu.1397148
- Turan, A. (1989). Yezidiliğin aslı, kurucusu ve tarihçesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 42-82. <https://izlik.org/JA69UP28NG>
- Uslu, A., Erul, E., Santos, J. A. C., Obradović, S., & Santos, M. C. (2023). Determinants of residents' support for sustainable tourism development: An empirical study in Midyat, Turkey. *Sustainability*, 15(13), 10013. <https://doi.org/10.3390/su151310013>.

Research Article

Unutulmuş Mirasın Çağrısı: Yezidi Kültürü Üzerinden Sürdürülebilir Bir Turizm Modeli

Reclaiming Forgotten Heritage: A Sustainable Tourism Model Based on Yezidi Culture

Ebru BAĞCI

Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi

Edremit Sivil Havacılık Yüksekokulu

ebru.bagci@balikesir.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2763-069X>

Extended Abstract

Cultural heritage serves as the collective memory of a society, encapsulating its beliefs, lifestyles, and historical trajectory in both tangible and intangible forms. For the Yezidis, one of the most ancient and unique communities of Mesopotamia, this heritage is not merely a collection of artifacts but a living testament to a centuries-old struggle for survival. Since the 12th century, Yezidi culture has been shaped by the teachings of Sheikh Adi ibn Musafir, evolving into a syncretic belief system that incorporates elements from Islam, Christianity, and ancient Iranian faiths. This unique cosmology, centered around the figure of Melek Taus, the Peacock Angel, has distinguished the Yezidis from their neighbors, often leading to periods of isolation and, tragically, persecution. The historical narrative of the Yezidis is punctuated by "firmans," decrees of persecution that have shaped their collective consciousness. However, the most devastating blow in recent history occurred in 2014 with the genocidal attacks by ISIS. This event resulted in catastrophic physical and cultural destruction, described as "memoricide"—a systematic attempt to erase the memory and identity of a people. The destruction of shrines, the displacement from ancestral lands in Sinjar, and the subsequent forced migration to Europe have brought Yezidi cultural heritage to a critical tipping point. This article explores how sustainable tourism, specifically Community-Based Tourism (CBT), can serve as a tool for cultural resistance, preservation, and economic empowerment.

Yezidi heritage is bifurcated into tangible and intangible elements, both deeply intertwined with the community's religious identity. The most striking feature of Yezidi tangible heritage is its sacred architecture, characterized by conical, fluted domes known as qubs. The Lalish Valley in northern Iraq stands as the spiritual heart of Yezidism, serving as the primary pilgrimage site and the qibla for Yezidis worldwide. Lalish is more than a geographical location; it is a symbolic representation of the creation of the world. Sacred springs like Zemzem and Kanîya Spî within the valley are essential for baptismal rituals and spiritual purification. Beyond Lalish, Yezidi cemeteries, such as the Hesên Beg Cemetery in Nusaybin, Turkey, function as open-air museums. These sites feature zoomorphic gravestones depicting horses, rams, and lions alongside symbols like the peacock and the sun. These figures signify the social status of the deceased and the community's semi-nomadic history. For Yezidis in the diaspora, these cemeteries act as title deeds to their ancestral lands, providing a physical link to a territory from which they have been uprooted.

Yezidism is fundamentally a religion of orthopraxy, where correct practice and participation in rituals take precedence over written dogma. Due to the historical absence of a central holy book, the faith has been preserved through a robust oral tradition maintained by specific social classes, including the

Sheikhs, Pirs, and Qewwals. The Qewwals play a vital role in transmitting sacred hymns (qewls) and stories (beyts) during religious festivals like Çarşema Sor and the Cema Festival. These rituals foster social solidarity and ensure the continuity of the faith across generations. A unique aspect of Yezidi social life, particularly in the Mardin and Midyat region, is the institution of Kirvelik. This practice establishes a spiritual brotherhood between families, often crossing religious boundaries. For centuries, Yezidis and their Muslim neighbors have used Kirvelik to create a peaceful social network, preventing conflicts and fostering mutual respect. In times of persecution, these bonds have proven life-saving, with Muslim kirves often maintaining Yezidi properties or ensuring traditional burials for the deceased during periods of mass migration. This culture of coexistence offers a powerful narrative for sustainable tourism, contrasting with the regional conflicts often highlighted in global media.

The Yezidi community currently faces a dual crisis: the physical threat of violence and the existential threat of cultural erosion. Forced displacement following the 2014 genocide has accelerated a shift from a closed, traditional society to a globalized diaspora. In Europe, the "chain of memory" is under strain as traditional oral transmission is difficult to maintain in a secular environment. Younger generations are increasingly disconnected from complex religious rituals and the strict caste system. The prohibition of inter-marriage and rigid social hierarchies often clash with modern lifestyles, leading to gradual secularization. Furthermore, the systematic destruction of shrines by ISIS was a deliberate act of memoricide, aimed at making the return of the community impossible. This loss of sacred space severs the connection between the people and the land that anchors their cosmology.

To counter these threats, the article proposes a tourism model prioritizing cultural sustainability over mere economic gain. Traditional mass tourism often leads to the commodification of culture, whereas CBT ensures the local community remains the primary stakeholder. The proposed model, governed by the Meclisî Ruhanî and local leaders, aims for cultural integrity, economic empowerment, and narrative control. This allows Yezidis to tell their own stories, moving beyond the victim narrative to highlight their resilience. The article draws inspiration from the Ziyarah tourism model in Uzbekistan, which focuses on sacred sites as catalysts for regional development. For the Yezidis, a "hub and spoke" system is proposed, with Lalish Valley as the central node. Routes would connect Lalish to other significant sites like Mount Sinjar, the Hesên Beg Cemetery, and sacred sites in Armenia. This network would facilitate "roots tourism" for the diaspora while offering international visitors a comprehensive understanding of Yezidi geography and history.

Technology plays a crucial role in this model, especially given the physical destruction of many sites. Digital documentation is a necessity for survival. The article suggests using Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR) to reconstruct destroyed shrines virtually, providing immersive experiences for those who cannot travel or for sites that are unsafe. For the diaspora, VR can serve as a bridge to ancestral heritage that no longer exists in the physical world. Additionally, the digital recording of sacred hymns performed by the Qewwals is vital. These recordings can be integrated into tourism apps, providing authentic sounds of worship while creating a permanent archive for future generations.

The development of a sustainable tourism model based on Yezidi culture is a project of cultural resistance and peace-building. By framing Yezidi heritage as a global treasure, the international community can help protect this vulnerable group. Key recommendations include seeking international recognition through UNESCO, securing state support for infrastructure, and engaging the diaspora through roots tourism. Any development must adhere to strict ethical guidelines developed with the Yezidi Spiritual Council to prevent exploitation or desecration. In conclusion, Yezidi cultural heritage, with its unique traditions and resilient social structures like Kirvelik, offers a profound lesson in human endurance. Through a community-led tourism model, this "forgotten heritage" can be reclaimed, ensuring the Yezidi identity flourishes despite the challenges of modernity and displacement. The resilience shown in the face of repeated "firmans" is a testament to the strength of their identity, and a sustainable tourism model provides a modern mechanism to support that resilience on a global stage. Ultimately, the goal is to transform the narrative from perpetual victimhood to cultural vibrancy. By inviting the world to witness their heritage through a lens of respect, the Yezidis can secure both their physical and cultural future. This transition requires the active participation of international organizations, national governments, and the Yezidi people themselves. The success of this model could serve as a blueprint for other vulnerable indigenous cultures facing similar threats of erasure. The call

of the Yezidi culture is a call for recognition and the right to exist in a diverse world. By answering this call through sustainable initiatives, we contribute to a richer global heritage that honors the past while embracing the future.